

Od diktature do diktature preko haosa

RAUL TEITELBAUM

Jerusalim

Vakuum kao istorijsko-društvena kategorija

Na hebrejskom jeziku, jeziku proroka, postoji jedna talmudska izreka: "Od kada je porušen Hram, proročanstvo je dato samo budalama i glupacima..." Možda ih je ranije bilo, ali danas više nema proroka. Jer, ne samo da je budućnost nemoguće predvideti. U naše vreme ideoloških i istorijskih konfuzija, teško je predvideti čak i prošlost...

Kada savremeni filosof, sociolog, istoričar pa čak i novinar stoje između velikih znakova pitanja ne samo o budućnosti već i o prošlosti, mogu li oni nešto suštinski da kažu o vremenu sadašnjem?! Govoreći o suštini promena u ovom delu sveta svi mi imamo mnogo više pitanja nego istinskih odgovora. Osim ako nas neki od uvažanih učesnika ovog našeg dijaloga ne iznenade.

Prva tema naših razgovora posvećena je kraju realnog socijalizma, uzrocima krize i mogućim modelima za njeno prevazilaženje. I sam je naslov teme problematičan. Za ovaj neviđeni istorijski fenomen, čiji smo mi svedoci, pojam krize nije adekvatan. Svedoci smo ne jedne krize, u onom uobičajenom smislu ovog pojma, već sveopšteg kolapsa, sloma - jednog verovanja, ideologije, političkog sistema i ekonomskih struktura, svega što bi u jednoj sveukupnosti moglo biti društvo i društvena svest. Kada upotrebljavam izraz kolaps mislim na potpuni slom, rušenje jedne stvarnosti koja vodi ka nemoći, apsolutnoj konfuziji, neredu, haosu. Baš ta dva pojma, kolaps i kaos, za mene su najkarakterističniji za opis onoga što se sada dešava u onom velikom geografskom trouglu koji se prostire od Sibira na istoku do Čehoslovačke na zapadu i Makedonije na jugu. Ovo su svakako apokaliptični pojmovi jer je i ova pojava jedna istorijska apokalipsa.

Pa onda može da se postavi pitanje da li je to sveopšti kolaps onoga što se uslovno naziva "realni socijalizam", onoga što ste vi u Jugoslaviji nazivali "državno-birokratski socijalizam", "hegemonizam". Da li je samo njemu došao kraj?! A šta je sa takozvanim "samoupravnim socijalizmom"? Više od toga. Postoji veliki znak pitanja kako sve ovo utiče na socijalizam uopšte (kao ideologiju, pokret, politiku), pa i na demokratski-socijalizam. Ovaj veliki istorijski kolaps je takvih razmera da je nemoguće da ne utiče i na sam pojam socijalizma u svim njegovim verzijama. Na kraju krajeva, pojam "socijalizam" nije večna kategorija. On je ušao u upotrebu posle Francuske revolucije, počeo je da gubi od svog istinskog značenja poslednjih 50 ili 70 godina u onim permanentnim diskusijama šta je a šta nije socijalizam i izgubio svoju suštinu demantovan teškom stvarnošću dobijajući za razne ljude i mislioe potpuno različit a često i dijametralno suprotan sadržaj. Najviše što je od tog pojma ostalo u svesti ljudi bili su elementi sholastike, neke vrste "sekularne vere". A najdalekosežnije što može da se kaže sa primesom apologetike jeste da se ovaj kolaps ne tiče socijalizma već nečeg drugog. Jer socijalizam nigde ustvari nije ostvaren. Da li zato treba prihvatiti tezu da i sam izraz "socijalizam" pred kraj 20-tog veka nestaje ne samo kao stvarnost već i kao ideološko-politički pojam?! Možda će se naći neki drugi pojam koji će izraziti onu vekovnu, neprekidnu težnju ljudskog roda za pravednijim društvom, većom socijalnom i ekonomskom jednakošću i demokratskim učešćem ljudi u političkom i ekonomskom životu svojih zajednica. Možda će to biti "ekodemokratija", izraz koji već upotrebljavaju neki nemački sociolozi, ili neki drugi, adekvatniji, izraz koji će biti prihvaćen. Čini mi se i imaginarnim u ovoj situaciji sveopšteg kolapsa tražiti neke modele za budućnost. Nažalost, pouke istorijskog iskustva govore o tome da iz situacija kolapsa i haosa niču samo jalovi modeli. Teško je danas reći da su baš revolucije uvek babice novoga, naprednijeg društva.

Čovek je u svojoj suštini optimističko biće. Naročito ako je rođen u ovim krajevima i pripada narodu koji bez onog urođenog optimizma ne bi mogao ni da opstane u svojoj hiljadugodišnjoj istoriji. Ali konkretno životno iskustvo, nažalost, daje prednost pesimistima a ne optimistima. Pokušavajući da napravim sintezu ovog svog subjektivnog gledanja, ja sam svoj doprinos ovim našim razgovorima nazvao pesimističkim naslovom "Iz diktature ka diktaturi preko haosa" dodajući na kraju optimistički znak pitanja.

Možda u svom pesimizmu ne bih otišao toliko daleko kao bivši sovjetski ministar inostranih poslova Eduard Ševardnadze koji je nedavno u intervjuu za nemački list govorio o opasnosti da se u Sovjetskom Savezu pojavi novi Hitler. Ali, glavni uzrok za ostavku ovog lidera sovjetske perestrojke bila je baš ocena da njegova zemlja korača ka diktaturi. Niko, naravno, ne može da zna kakva će to diktatura biti, kakav će diktator preuzeti vlast i kakav poredak će on pokušati da uvede. Ali je tendencija očita. Tu su elementi "izvanrednog stanja", uloga generala i kolonela, specijalni zakoni i ovlašćenja. Jer, kao što to Ševardnadze kaže, "haos vodi ka diktaturi". U neku ruku to je skoro aksiom moderne istorije. Racionalni zaključak (i istorijske lekcije) da diktatura nikada i nigde nije rešila istinski ni jedan problem je uopšte irelevantan za ovu stvarnost haosa i političkog vakuuma. Diktatura nije plod racionalne odluke već razultat situacije. Možda je jedini izuzetak u modernoj istoriji uvođenja vanrednog stanja i neke vrste vojne diktature kao semi-racionalne odluke bio onaj potez Jaruzelskog u Poljskoj decembra 1981. godine, koja u jednoj perspektivi od 10 godina izgleda kao da je spasila Poljsku od raznih spoljašnjih i unutrašnjih komplikacija. Ali je i pojava vojnog diktatora koji dobrovoljno napušta svoj položaj - veoma reda izuzetak, koji samo potvrđuje pravilo.

U jednom širem kontekstu ka diktaturi vode ne samo haos i anarhija - za ovaj trend postoje i ideološke "babice". Duboka želja da se u jednom velikom revolucionarnom skoku ili rezu usreći narod, klasa. Nešto u duhu one dijalektičke uzrečice koja se često upotrebljava na hebrejskom jeziku, a ima čini mi se i svoje varijante u drugim jezicima: "Put ka paklu je uvek popločan uzvišenim namerama". To je u stvari bio moto monumentalne istorijske trilogije mog učitelja na Hebrejskom universitetu u Jerusalimu, poznatog izraelskog istoričara političkih ideja, pokojnog prof. Jakova Talmona. Taj motiv on obrađuje u svojim studijama kao što su "Početak totalitarne demokratije", pa "Politički mesijanizam-romantična etapa" i njegovo poslednje delo "Mit nacije i vizija revolucije - izvori ideološke polarizacije u 20 veku". A kao zaključak svog opširnog istraživačkog opusa Talmon piše: "Postoji jedan zakon od koga je nemoguće pobeći i nemoguće je izučiti njegov tajni mehanizam, zakon koji prevraća planove revolucionarnog spasenja u režime terora, zakon koji pretvara viziju direktne i savršene demokratije u nešto što dobija oblik totalitarne diktature." Ovaj ironični istorijski zakon se stalno ponavlja u modernoj istoriji od Francuske revolucije naovamo. On je punovažan za socijalizam isto kao i za nacionalizam. Ideologija sa sveopštom vizijom i misijom ima potrebu da dobije sveopšte priznanje i na kraju to pokušava da postigne prinudom odozgo.

Ovaj dijalektički "zakon puta u raj" došao je do svog punog izraza u komunizmu i njegovom kolapsu. Komunizam je više od ideologije. U svom razvoju on je postao najveća "sekularna vera" ljudske civilizacije koja je faktički postala "vladajuća" na trećini zemljine kugle. Ona je zahvatila velike ljudske umove našeg vremena. Stvarala je situacije u kojima su ljudi sebi izgrađivali specijalni psihološki mehanizam odbijanja. Tamna strana meseca je uvek ostajala tamna. Bili su ravnodušni, nesen-zibilni i slepi prema nekim pojavama u istoj meri kao što su bili oštroumni, budni i pronicljivi prema drugim pojavama. Jednom je Otavio Paz lucidno rekao da su odgovori komunizma uvek bili loši, ali su pitanja koja je postavljao bila dobra...

Šta se, dakle, desilo sa realnim socijalizmom koji je trebalo da usreći ljude i postane vrhunac besklasnog pravednog društva?

Dozvolite mi da upotrebim jednu metaforu umesto sociološko-istorijske analize. Jedna kola sa upregnutim plemenitim konjima započela su svoj veličanstveni put. Kočijaš je bio pun energije a putnici puni nade. U jednom momentu su kola skrenula sa glavnog puta. U tom zaokretu nekoliko putnika je popadalo. Drugi su sišli posmatrajući kako kola sa plemenitim konjima nastavljaju da jure. Pa su i kočijaši bili promenjeni. A kola su nastavila da jure i pored svih prepreka i teškoća. Danas mi već znamo da je to bio jednosmerni put bez izlaza. Istorijski ćorsokak. Ali u to vreme, kočijaš je nastavio da uporno tuče konje sve dok se nisu našli pred neprolaznim zidom. Tada su pokušali da okrenu kola nazad. Ali je ovaj ćorsokak bio preuzak za to pa je trebalo odrešiti konje. Ali ni to nije bilo dovoljno. Nemajući drugog izlaza putnici i kočijaš su počeli da rukama razlažu kola na sastavne delove i teškom mukom su se vratili na glavni put koga su napustili pre 74 godine. U međuvremenu ovaj glavni put je postao široka autostrada. Njome više ne putuju kola sa

konjima već samo moderni automobili. A putnici na kolima sa tablom "socijalizam" pokušavaju sada da na ta kola stave pomoćni motor kako bi se nekako uključili u brzi saobraćaj na modernoj autostradi. "Fijaker možeš da ofarbaš. Ali od njega nikada ne može da postane automobil..." kaže u nedavno objavljenim razgovorima pokojni Marko Nikezić. Ono što je bilo oslovljeno kao socijalizam ispostavilo se kao neviđena istorijska zabuna. I sada treba početi sve ispočetka. Umesto novog poglavlja u istoriji ljudske civilizacije u obliku besklasnog društva - vraćanje nazad primitivnom kapitalizmu 19. veka.

Problem naravno nije samo u onoj bezdušnoj diktaturi Staljina-kočijaša koji je potpuno dezavuisao sam pojam socijalizma. Istorijski koreni problema su svakako u onom momentu kada je Lenjin rešio da je zaostala Rusija sazrela za socijalističku revoluciju i time postao najveći revizionista Marksa. Socijalizam koji je trebalo da raspodeli bogatstvo na osnovu najrazvijenijih sredstava proizvodnje bio je zasaden na zaostalom tlu koje mu je omogućilo da u najboljem slučaju deli siromaštvo. I tako se naučni socijalizam pretvorio u utopiju koju politička avangarda pokušava da silom realizuje. A kada se stvarnost tako grubo siluje istorija zna da se teško sveti. Još, sve se to događa u jednoj sredini gde sila, ugnjetavanje, autokratija, samodržavnost imaju duboke istorijske korene. Ili kako prof. Šlomo Avineri to slikovito kaže u svom poslednjem članku "Granice perestrojke": "Petar Veliki se ne bi osećao strancem u Staljinovoj državi..."

U političkom smislu ovaj problem je iznikao još na početku našega veka, u onim velikim ideološkim diskusijama koje su dovele do istorijskog raseca socijal-demokratije na takozvano revolucionarno i reformističko krilo. Danas se svakako može reći da je Kautski pobedio Lenjina ukoliko je sve ovo uopšte relevantno. Nije ni potrebno dokazivati da nema skoro ni jednog polja ljudske delatnosti u kome je "realni socijalizam" bio napredniji od demokratskog kapitalizma. A da već ne govorimo o modernoj socijalnoj državi Zapada. Istok je pao ne samo na onom najvažnijem ispitu ljudskih sloboda, prava i demokratije, već i na centralnom kriterijumu Marksa za društveni progres: produktivnost rada i proizvodnje. Pa čak i na pitanju društvene i ekonomske jednakosti i obične ljudske solidarnosti. Dok na Istoku niko nije uspeo da ostvari "socijalizam sa ljudskim licem", reformistički socijalizam na Zapadu je preko moderne "države blagostanja" suštinski doprineo stvaranju "kapitalizma sa ljudskim licem". Švedski model izgleda danas kao vrhovno dostignuće socijalne pravde.

Da se ovde radi o istinskom istorijskom kolapsu ukazuje i činjenica da istočnoevropske zemlje ne mogu same iz sebe da razviju neki sistem koji će ih stabilizovati, već pokušavaju da nakaleme najprimitivnije vidove tržišne ekonomije koje su razvijene zemlje Zapada poodavno prevazišle. U ekonomsku igru se uvode skoro prvobitni oblici akumulacije kapitala. Ali, Istočna Evropa kao što je svojevremeno bila nezrela za socijalizam tako je sada nezrela za kapitalizam i tržišnu privredu. Pre svega zato što ne postoji onaj društveni sloj koji može da bude nosilac ovakvih strukturalnih promena. Kapitalizam je teško importovati kao što je bilo teško eksportovati "socijalizam". Kapitalizam je nemoguće izgraditi odozgo kao što je propao i istorijski pokušaj da se odozgo izgradi socijalizam. Misija nemoguća: izgraditi kapitalizam dekretima, bez kapitala i kapitalista. Stvara se nepremostiva suprotnost: mase site real-socijalizma zahtevaju brze promene sistema. Ali fali društveni faktor koji ih može praktično realizovati. Teško je ostvariti tržišnu privredu bez istinskih privrednih preduzimača, stvarne poslovne inicijative i izgrađenih ekonomskih interesa koji se ne povode samo konjunkturalnim spekulacijama. Kao što je teško ostvariti demokratiju sa njenim institucijama bez tradicija građanskog društva. A pošto njih za sada nema, stvara se društveno-politički i ekonomski vakuum koji nikakve odluke ili dekreti višestranačkih parlamenata ne mogu ispuniti. Ono što je izrastalo stotine godina, nekada i veoma bolno u Zapadnoj Evropi ne može preko noći nići u Istočnoj. Veštačko forsiranje društvenih procesa se uvek tragično završava. Zato je ovaj istorijski momenat bremenit izvanrednim situacijama koje nameću izvanredna sredstva. Posle tolikih patnji eto dolazi sloboda i sada ljudi nemaju više vremena i strpljenja za postepeni razvoj i organsko rešavanje ekonomskih i političkih problema. Živeći u doba masovne komunikacije, oni žele tržišnu privredu odmah, potrošačko društvo odmah. Ameriku sada i ovde! Te protivrečnosti između subjektivnih želja i težnji i objektivnih mogućnosti su nepresušni izvor za političke i društvene trzavice, za permanentnu destabilizaciju zemalja Istočne Evrope. To je neka vrsta političkog

perpetuum mobile. Proces koji hrani sam sebe ne nalazeći neki ekvilibrijum koji bi mogao da zaustavi spiralu nestabilnosti koja niče iz političkog i ekonomskog vakuuma. To bi se, možda, moglo uporediti sa u ekonomskoj teoriji poznatim fenomenom stagflacije u kojoj postoji paralelna i istovremena "koegzistencija" između dva suprotna ekonomska fenomena kao što su inflacija i nezaposlenost. Za ovaj ekonomski fenomen ustvari nema ekonomskog leka već samo političkog leka. Kao što ni izlazak iz hiperinflacije nije samo ekonomski problem već prvenstveno politički problem. Jugoslovenski primer je ovde veoma karakterističan. Mogu se doneti bezbroj ekonomskih planova, mogu ti planovi biti u najvećem skladu sa savremenim ekonomskim teorijama pa čak i napravljeni od strane poznatih ekonomskih savetnika, sve će to pasti u vodu ako ne postoji konsenzus u društvu i priznata politička snaga koja taj konsenzus može da realizuje sa pravilnom ekonomskom, uvek bolnom, politikom.

U ovom društvenom vakuumu koji je stvoren rušenjem prošlog sistema dolazi do veoma naglih kretanja javnog mnjenja i društvene psihologije iz jedne krajnosti u drugu. Zato je teško kristalisati takav pozitivan nacionalni konsenzus a još teže stvoriti političku snagu koja će taj konsenzus realizovati. U ovoj maglovitoj stvarnosti sa nejasnom budućnošću ljudi se okreću mitosima prošlosti. Mitosi prošlosti kao recept za svetlu budućnost. Prošlost postaje aktualni politički program?! U zagradi može se dodati da narodi Istočne Evrope nisu usamljeni u tim iracionalnim trendovima. To važi na primer i za neke pojave nacionalno-religioznog ekstremizma u mojoj zemlji a da ne govorim o islamskom fundamentalizmu. Sve se to odigrava u atmosferi sveobuhvatnog ekstremizma, populizma, šovinizma. U atmosferi permanentnog građanskog rata koji može da se relativno brzo pretvori u običan građanski rat. I to treba da bude ulaznica u demokratsko društvo, tržišnu privredu i modernu Evropu koja se baš ujedinjuje pokušavajući da prebrodi te istorijske ožiljke prošlosti.

Jugoslovenski sindrom

Jugoslovenski slučaj samo povećava zabune i nedoumice. Jer na kraju krajeva i jugoslovenski "socijalizam" je plod sa istog drveta. Ipak je u svom razvoju imao neke različenosti koje su svojevremeno izgledale dosta suštinske. Ali i pored tih osobenosti Jugoslavija je deo velikog istorijskog kolapsa, te istorijske specifičnosti njenog razvoja poslednjih 40 godina nemaju danas nikakvog suštinskog traga. Jugoslavija je uvek bila neka vrsta lakmusa sa razvojne tendencije u ovom delu sveta. Cinici kažu da ako Gorbačov uspe u svojim planovima perestrojke, on će sutra biti u situaciji Jugoslavije...danas.

Treba biti nepopravljivi determinista pa verovati da objektivni uslovi daju uvek praktična rešenja tekućim problemima.

Krah real-socijalizma ne znači automatski pobedu demokratskog liberalizma i tržišne ekonomije, kako to nešto naivno prikazuju neki savremeni mislioci (vidi "Kraj istorije" Francisa Fukujame). Alternativa komunizmu ne mora da bude baš demokratska ili kapitalistička. Ona može da bude i anti-komunistička diktatura, nacionalistička, ksenofobska, ekstremno religiozna, polu-fašistička, sa autokratskim ekonomskim režimom koji nema mnogo zajedničkog sa tržišnom privredom. "Drugim rečima, alternativa današnjem Sovjetskom Savezu ne moraju da budu Sje-dinjene američke države, već istorijska Rusija...", naglašava prof. Avineri u već pomenutom članku o "granicama perestrojke". Za neke političare i delove javne psihologije to nije opasnost, već ideal. Kao što je od vizije socijalističkog društva proizašao svojevrsni društveni hibrid "državno-monopolistički kapitalizam" ili "državno-birokratski socijalizam" (svako može da bira po svojoj volji) tako iz ovog haosa mogu niknuti "novi" društveno-politički hibridi. Na primer, Istočna Evropa može da se pretvori u "Južnu Ameriku" sa svim njenim fenomenima. Neki čak to smatraju za pozitivno rešenje i izlaz iz sadašnje situacije, uzimajući kao primer i model vojnih diktatura u Čileu i Južnoj Koreji.

Izlaz iz ove situacije će verovatno biti u modelu takozvane mešovite privrede u kojoj će koegzistirati privatni i društveni sektor. To proizilazi iz same ekonomske strukture istočnoevropskih zemalja. Ima puno razloga zašto su apsolutna "privatizacija" i "čista tržišna ekonomija" u tim zemljama nemoguće. A najvažniji je baš taj što se oni društveni slojevi privrednika koji bi mogli da budu nosioci tog procesa privatizacije još nalaze u embrionalnom stanju. Uostalom, čiste tržišne

privrede i nema. Jednom sam čuo velikog "maga" čistog kapitalizma - nobelovca Milтона Fridmana da kaže da istinskog kapitalizma ne postoji nigde. To je ideal kome treba težiti. Po njemu su sve savremene države u ovoj ili onoj meri - socijalističke. Onaj najprostiji kriterijum za "merenje" tog socijalizma je srazmera državnog budžeta u odnosu na bruto nacionalni produkt (GNP). Zato je na primer po Fridmanu SAD 40 posto "socijalistička" a Izrael duplo više (70 posto)...

Hteo bih da u ovom kontekstu kažem nekoliko reči o izraelskom iskustvu mešovite, pluralističke privrede. Nekoliko činjenica: ako bi se srazmer društvenog sektora u privredi uzeo kao merilo za ono što bi uslovno nazvali socijalizam, onda bi Izrael trebalo da bude okarakterisan kao jedna od "najsocijalističnijih" zemalja u svetu. A izraelska poljoprivreda bila bi - najkolektivnija. Po svojoj strukturi izraelska privreda je trodimenzionalna. Uporedo deluju takozvani radnički, histadrutski, sektor koji proizvodi 22 posto bruto nacionalnog produkta zemlje, i državni sektor sa udelom od oko 20 posto bruto produkta (uglavnom u oblasti energije, korišćenja prirodnih bogatstava, pre svega teška hemija kao i vojno-industrijski kompleks) i naravno privatni sektor, na koji pada oko 58 posto nacionalnog produkta. Ovakva privredna struktura nema paralele u demokratskom svetu. Specifično u tom razvoju snažnog javnog sektora izraelske privrede je činjenica da on nije bio stvoren klasičnom nacionalizacijom već je organski izrastao u razvoju jevrejske zajednice a kasnije države. Sve to uz pomoć velikog priliva kapitala spolja koji nije bio klasični privatni kapital već javni kapital u obliku dotacija i pomoći jevrejske zajednice u svetu kao i inostrane državne pomoći poslednjih decenija uglavnom SAD. Dakle taj široki javni sektor izraelske privrede nije bio uglavnom rezultat ideoloških postulata, iako je i njih bilo, već rezultat praktičnih potreba jevrejske zajednice a kasnije države. Taj javni sektor je u raznim domenima vodeći sektor u izraelskoj privredi: oko 35 posto izraelske industrije, 40 posto bankarstva, 25 posto turizma, 50 posto snabdevanja i unutrašnje trgovine, 80 posto stanovnika je osigurano u zdravstvenoj kasi radničkih sindikata, 80 posto javnog saobraćaja je kooperacija i na kraju 85 posto izraelske poljoprivrede koja je među najintenzivnijima na svetu nalazi se u rukama poljoprivrednih kolektiva - moasavi i kibuci. Danas je moderna izraelska poljoprivreda, u kojoj je zaposleno svega 4,5 posto radne snage zemlje, najkolektivnija poljoprivreda u svetu, sa veoma visokom produktivnošću rada. Kibucki pokret je naravno priča za sebe. Kibuci su industrijsko-poljoprivredna naselja u kojima živi 3,5 posto izraelskih stanovnika, u okviru kolektivne proizvodnje i zajedničkog života, koji je skoro ostvario onaj poznati princip komunizma 'svako radi prema svojim mogućnostima a dobija prema svojim potrebama', sa istinskim sistemom kolektivne samouprave, relativno visokim standardom života i visokom produktivnošću rada. Možda jedini socijalistički mikroeksperiment koji nije promašen. A svakako je empirijski dokaz da u specifičnim uslovima ekonomska rentabilnost nije dijametralno suprotna kolektivnom radu i jednakosti...

Ali šta je interesantno napomenuti u ovom kontekstu? Mešovita privreda sa jakim društvenim sektorom bila je jedna od osobenosti takozvanog "cionističkog socijalizma" koji je bio i odlučujući politički faktor u zemlji i u borbi za nezavisnost Izraela i u tri prve decenije samostalne države. 1977. godine došlo je do političke promene u zemlji. Izraelska socijal-demokratija je pobeđena na izborima i bačena u opoziciju. Već 14 godina centralna snaga izraelske vlade je desno-konzervativni pokret Likud sa izričitim anti-socijalističkim tendencijama i ideologijom kapitalističke tržišne privrede, privatne inicijative, sužavanja društveno-državnog sektora putem privatizacije. Ali je činjenica da i pored ovako deklarisanе politike izraelske vlade u poslednjoj deceniji nije došlo do suštinskog smanjivanja društvenog sektora u izraelskoj privredi iako je taj sektor poslednjih godina ušao u jednu krizu uglavnom finansijske prirode. Pripremajući se za ovaj dialog bio sam i sam iznenađen ciframa iz izraelskog statističkog godišnjaka po kojima je 1989. godine od ukupne radne snage zaposlene u industriji 17,5 procenata bilo zaposleno u industrijskim preduzećima radničkog sektora, 12,7 posto u državnim industrijskim preduzećima (uglavnom vojne industrije) i 69,6 posto u privatnom sektoru. Dakle u društvenom sektoru bilo je zaposleno 30,2 procenata ukupne radne snage u industriji. Iznenađujuće je bilo to da su slične cifre o zaposlenosti u industriji bile i 1977. godine kada je konzervativni Likud preuzeo vlast (16,4 posto u radničkom sektoru, 14,1 posto u

državnom sektoru i 69,5 posto u privatnom sektoru). Poslednje 2-3 godine trend ka proširenju privatnog sektora se istina pojačao. Ali to suštinski ne menja sliku ovog interesantnog fenomena - vitalnosti društvenog sektora u izraelskoj privredi ili, tačnije rečeno, vitalnosti mešovite, pluralističkog privrednog sistema.

Ovo izraelsko iskustvo moglo bi, i pored veoma specifičnih uslova, da potencira neobičnu važnost modela mešovite privrede i za transformaciju privrede istočnoevropskih zemalja. Dakle: uporedno dejstvo raznih ekonomskih sektora u okviru tržišne ekonomije. Ili kao što je to uspešno definisano u programu nemačkih socijal-demokrata: tržišna socijalna ekonomija ("Die soziale Marktwirtschaft").

Iz ovih velikih socijalnih, ekonomskih i ideoloških trzavica negde u 21. veku će se verovatno iskristalisati nova ideološka sinteza, možda sa novim imenom. Sadržaj te nove sinteze će verovatno biti: proširenje političke demokratije na ekonomsku sferu. Dakle, ekonomska demokratija kao osnova za ličnu inicijativu. Ovi trendovi su dugoročni evolutivni proces a ne revolucionarni skok. Beskonačni proces produblivanja demokratije i socijalizacije upravljanja i kapitala. Da bi se istočnoevropske zemlje uključile u ove trendove one će morati, na ovaj ili onaj način, da pređu sve bolne etape u stvaranju potrebnih preduslova. Najverovatnije, u okviru mešovite privrede. Nedavno je prof. Džon Kenet Gelbert rekao da za zemlje Istočne Evrope nema gotovih modela izuzev puta "prilagođavanja".

Kako bi ovaj put trebalo da izgleda u optimalnim uslovima? Čini mi se da je najuspeliji model tog "prilagođavanja" baš "španski model". Naravno, sa svim svojim osobenostima. Ali ono što bi po mom mišljenju bilo suštinsko u tom "španskom putu iz totalitarizma u demokratiju" jeste svakako napor da se nađe jedan društveno-politički konsensus u okviru političkog pluralizma bez raspirivanja strasti i demona prošlosti, kojih i na Pirinejima ima napretek.

Ako bi trebalo da shematski ocrtam racionalni kurs etapa po kojima bi trebalo da idu istočnoevropske zemlje, on bi ovako izgledao:

1. Stvaranje pluralističke političke infrastrukture kao osnova za demokratski politički život. To samo po sebi nije dovoljno, kao što je to nedavno rekao Adam Mihnjik u Jerusalimu: "Mi već imamo slobodu, samo ne znamo šta da sa njome radimo. Jer sloboda i demokratija nisu istovetni pojmovi..."
2. Racionalno gledanje na blisku prošlost. Sačuvati i iskoristiti ona dostignuća razvoja poslednjih 50 ili 70 godina koja treba da budu realna osnova dalje transformacije i ekonomskih i društvenih odnosa. Društvo koje pokušava da apsolutno izbriše ovu blisku prošlost ponaša se veoma rasipnički.
3. U ekonomskom smislu potrebno je rešavati nekoliko akutnih problema u jednom racionalnom redosledu da bi se stvorili potrebni ekonomski preduslovi za sve ostalo:
  - a. Kao prvo, stabilizacija na makro-ekonomskom polju. U uslovima galopirajuće inflacije nije moguće ništa postići izuzev produblivanja haosa i političke anarhije.
  - b. Liberalizacija cena, kako bi se stvorili ekonomski incentivi i zajednički objektivni kriterijum za valorizaciju ekonomske aktivnosti.
  - c. Strukturalne promene u privredi i proces privatizacije. Ali u isto vreme razvijanje socijalnog sistema i institucija koji treba da budu mreža sigurnosti za socijalne posledice ekonomskih koraka a pre svega nezaposlenosti. Videti u privatizaciji državnog sektora, po svaku cenu, neku vrstu "čarobnog štapića" koji sve rešava, jeste podređivanje realnosti ideološkim predrasudama.

Ima naravno dodirnih i paralelnih stvari u ovim etapama. Ali, čini mi se da je ovaj redosled ekonomskih promena važan. Početi, na primer, ovaj proces promena masovnom privatizacijom u uslovima ekonomske nestabilnosti i nerealnih cena, po mom mišljenju je isto kao postaviti kola ispred konja...

I ovo nepotpuno nabranje raznih etapa već ukazuje da je problem u svojoj suštini ne ekonomski već politički. Ako ne postoji politički sistem koji funkcioniše, nikakav ekonomski plan, pa bio i najgenijalniji, neće uspeti...

Uspeh zavisi od postojanja i dejstva političkih snaga koje imaju dovoljno podrške u javnom mnjenju, izražavaju nacionalni konsensus, imaju jasan program i slobodne su od socijalne ili nacionalističke demagogije.

Već je neko rekao da je politika ne samo umetnost mogućega, već umetnost da se pretvori neophodno u moguće. Pitanje je ima li sada, u političkom vakuumu koji je stvoren, političara i političkih snaga koji su dorasli ovako velikoj umetnosti?